

Krízový motív sťahovania u Jána Štrassera

EVA JENČÍKOVÁ

Anotácia: Motív sťahovania nadobúda u J. Štrassera rôzne významy, vstupuje do viacerých kontextových štruktúr.

Kľúčové slová: povrchová rovina textu, hlbšie sémantické roviny, racionálna a civilná obraznosť, sproblematizovanie hodnôt

Autorský rukopis a poetika Jána Štrassera (roč. 1946) sa začali formovať na pozadí šesťdesiatych rokov, predovšetkým v časopise *Mladá tvorba*, kde tento autor publikoval aj svoje literárnokritické práce. V tom čase sa utvorila dynamická literárna situácia, v ktorej fungovali vnútorne diferencované a komplexné vnútrogeneračné aj medzigeneračné vzťahy (v próze, lyrike aj v dráme).

Debutom *Odriekanie* (1968) nadviazal Ján Štrasser na programovo vyhraných príslušníkov mladej básnickej generácie, ktorá sa v šesťdesiatych rokoch etablovala v slovenskej lyrike ako Trnavská škola či skupina konkretistov alebo senzualistov (Ján Stacho, Ján Ondruš, Lubomír Feldek, Ján Šimonovič) a na o niečo mladších Osamelých bežcov (Ivan Laučík, Peter Repka, Ivan Štrpka). Plodné šesťdesiate roky však vystriedali po invázii sovietskych vojsk etatisticky a direktívne riadené sedemdesiate roky, čím sa prirodzený rozvoj súčasnej slovenskej literatúry hodnotovo opäť zredukoval a do značnej miery prestal fungovať ako vnútorne diferencovaný, dynamický a tvorivo produktívny organizmus. Viacerí autori odišli alebo sa „stiahli“ z literárnej scény: jedni preto, že museli, iní preto, že chceli.

Do druhej skupiny možno priradiť aj Jána Štrassera, ktorý sa svojou druhou básnickou zbierkou *Podmet* ohlásil až o dvanásť rokov (r. 1980), keď veľmi pomaly, pozvoľna, dochádza k prvým náznakom reštituovania miesta viacerých „posťahnutých“ autorov i k prvým pokusom reflektovať krízovú situáciu, v ktorej sa slovenská literatúra ocitla.

Je len prirodzené, že poetické a noetické východiská metafyzickej obraznosti Štrasserovej ranej tvorby prechádzajú v osemdesiatych rokoch výraznou premenou. Básnik reaguje na ostré i jemnejšie zmeny spoločenskej citlivosti a prikláňa sa programovo k poézii civilnej každodennosti. Tento typ lyrickej citlivosti voči každodennej skutočnosti a jej štylizácia má spoločné korene s neskorým Novomeským a Kostrom, s Feldekom i Strážayom, ale aj s českou „poesií všedního dne“ (Holub), či s Brechtovým civilizmom každodennosti a jeho racionálnou, gnómičkou obraznosťou.

Pri analytickom štúdiu Štrasserovej tvorby z osemdesiatych a deväťdesiatych rokov možno zistiť, že za konkrétne videnými detailami, situáciami, gestami, každodennými životnými faktami a ich existencialisticky štylizovanými prepismi je

hlbkovo prítomné vedomie civilizačnej a spoločenskej krízy. Štrasserova poézia v ďalších zbierkach – *Denne* (1981), *Priamy prenos* (1986), *Práca na ceste* (1989), *Myš dobrej nádeje* (1992, najmä časť Drvivá menšina), ale aj jeho piesňové texty vo výbere *Pančuchové blues* (1989), či najnovšie vydané knihy satirických piesňových textov písaných pre televízne Večery Milana Markoviča (*Ples núl*, 1994, *Babky demokratky*, 1994) – predstavuje celý diapazón stigmatizovaného a frustrovaného človeka 20. storočia na pozadí rozličných problémových situácií každodenného sveta, ktorý trpí – parafrázujúc Petra Zajaca – neprítomnosťou elementárnej ľudskej slušnosti alebo nepochopením v každodennom vzájomnom styku a spolunažívaní, takže výsledkom sú potom „životy žité na nečisto“ (pozri doslov *P. Zajaca* v knihe *Pančuchové blues*, s. 135).

Štrasserove verše pritom neupadajú do lyricky rozvláčneho sentimentu, či do bezvýchodiskovosti, ani do brutálnej deziluzívnosti. Väčšina textov má zvláštnu podobu objektivizujúceho gesta a strohú vecnosť, ktoré prinášajú scivilnený a odpatatizovaný obraz súčasného človeka i samotného spisovateľa – intelektuála. Je to básnik sršiaci humorom a vtipom, invenčnými aforistickými nápadmi, citlivými postrehmi a analýzami súčasnej reality, ktorý čitateľa vždy rád „zaskočí“ esteticky účinnou a prekvapivou básnickou pointou.

V dvoch zbierkach – *Priamy prenos* a *Práca na ceste* – možno nájsť celý rad básní, ktoré sa vyznačujú akousi zvláštne presahujúcou autobiografickosťou a civilnosťou. Interpretáciou navonok nenáročnej básne *Sťahovanie* sa ich pokúsim identifikovať.

S Ť A H O V A N I E

/1/ *Sťahujem sa.*

/2/ *Robím to, čo všetci.*

/3/ *Triedim svet na dve kôpky:*

/4/ *na veci*

/5/ *a nevyhnutné veci.*

/6/ *Niečo si vezmem hneď*

/7/ *a po niečo sa vrátim.*

/8/ *Po tú knižku, čo mám rád,*

/9/ *čo zostala mi v krvi.*

/10/ *Čítal som ju tisíckrát*

/11/ *a chcem aj tisícprvý.*

/12/ *Vezmem si gramofón, mám zopár platní,*

/13/ *vezmem si sandále, tie, v ktorých chodím,*

/14/ *vezmem si uterák pre prípad vody.*

/15/ *Občiansky preukaz. Ešte je platný.*

/16/ *Niečo si odnesiem,*

/17/ *niečo tu navždy nechám.*

/18/ Pohľad z tohto poschodia,

/19/ tvar kľučky z bakelitu.

/20/ Zostane mi výhoda

/21/ byť znalcom tohto bytu.

/22/ Nechám tu obrazy, nevlastným stenu.

/23/ Do schránky hodím kľúč. Tak už to vyšlo.

/24/ Nechám tu adresu, smerové číslo,

/25/ keď stretnáš poštára, ohlás mu zmenu.

/26/ Sťahujem sa.

/27/ Robím to, čo všetci.

/28/ Triedim svet na dve kôpky:

/29/ na veci

/30/ a nevyhnutné veci.

/31/ To, čo som tu nechal,

/32/ beriem si so sebou.

(Priamy prenos, 1986, s. 10-11)

Pri prvom čítaní básne máme dojem, že ide o bezprostredný záznam situácie človeka, ktorý sa sťahuje z jedného bytu do iného životného priestoru. Z toho dôvodu je lyrický subjekt nútený bilancovať, robiť si akési „triedenie vecí“ na základe vlastnej hierarchie hodnôt. Dôvod, príčina sťahovania nie je explicitne vyjavená, ale 15., 24. a 25. verš implikuje predstavu partnerského či presnejšie manželského rozchodu. Štandardne zaužívaná hierarchia hodnôt pri sťahovaní, delení a výbere vecí sa však nerealizuje, lyrická Ja si „fyzicky“ odnáša iba zopár vecí: knižku, gramofón, sandále, uterák a občiansky preukaz. Tieto veci vsugerovávajú čitateľovi istú predstavu, konkrétny obraz o „hlavnej postave“ básne: sloganovitá hyperbola 10. a 11. verša naznačuje, že je to človek, ktorý rád číta a je ovplyvnený literatúrou natoľko, že mu „zostala v krvi“, čo sa dá interpretovať aj tak, že ide o človeka, ktorý pracuje so slovom a s literatúrou profesionálne.

Keďže Štrasser je v povedomí kultúrnej verejnosti v pozitívnom slova zmysle „literátom“ (je známy ako básnik, kritik, textár, editor, publicista, redaktor literárnych časopisov...), máme tu prvý signál o autobiografickom zázemí básne. Hierarchiu hodnôt lyrického subjektu reprezentujú veci, ktoré sú volené zástupne a majú platnosť charakterizačného prvku: gramofón a platne odkazujú späť k textára pop piesní s hudbou (na Štrasserovu dlhoročnú skúsenosť s populárnou piesňou), motív sandálov a uteráka predstavuje v primárnej rovine to, čo je telesné, čo slúži k pohodliu a elementárnej hygiene lyrického Ja. Ide o niečo, čo zvyčajne ostáva pod prahom poetického – nie však napr. u Brechta, ktorého Štrasser spoluprekladal – čo v sekundárnej rovine predstavuje ďalší signál o autobiografickosti lyrického subjektu (prekladateľské aktivity autora).

14. verš naznačuje istú zmenu. Verš sa lomí na dve polovice, motív vody sa v druhom polverší „osamostatňuje“, signalizuje isté prekročenie individuálneho života a jeho charakteristiky smerom k spoločenskému životu. Evokuje ekologickú problémovosť súčasnej doby, stav ohrozenia človeka a sveta, neustále sa zhoršujúce životné podmienky na Zemi (náznakov katastrofickosti tohto motívu).

Zaujímavá je tiež dvojčlenná formulácia výpovede v 15. verši – dvojlomost verša je zdôraznená rytmicky aj interpunkčne. Základné významy motívu občianskeho preukazu (1. OP ako identifikácia človeka, jeho „očíslovanie“, „opečiatkovanie“, 2. OP ako doklad o spoločenskej zaradenosti – titul, pracovisko, 3. OP ako úradné potvrdenie stavu a rodinnno-partnerských vzťahov medzi ľuďmi – ženatý, vydatá, druh, družka, počet detí a pod.) naruša druhá časť verša: „Ešte je platný.“ Táto označená „dočasnosť“ je ďalším ohniskovým miestom básne, ktoré vyvoláva otázky typu: Dokedy bude platný? Z akého dôvodu prestane byť platný? Kedy sa tak stane? Aké budú nové „identifikačné“ údaje? Čo budú znamenať v živote lyrického subjektu? Občiansky preukaz nebude platný len z formálneho hľadiska (zmena adresy), alebo dôjde k inej zmene, oveľa závažnejšej a problematickejšej? Na tomto mieste sa mení aj základná modalita textu – civilný, vecný tón vystrieda jemná irónia a vzápätí (16. – 19. verš) nostalgicko-disharmonizačný tón, ktorý potom vyústi do sarkasticko-ironických polôh pri vlastnej sebacharakteristike („znalec bytu“, 20. a 21. verš).

Enumerácia vecí, ktoré lyrické Ja „sťahuje“, má rôznu podobu. Raz je to jednoduché „inventarizovanie“ či „skatalogizovanie“ vecí, inokedy „obrátená“ hodnotová klasifikácia (len zdanlivo, ako ukážeme neskôr), ktoré pomáhajú lyrickému subjektu zorientovať sa v danom „neporiadku“ a vyriešiť základnú dilemu: čo vziať a čo ponechať. Anaforické „vezmem si“ (4x) a v jednom prípade „odnesiem si“, sa strieda so slovom „nechám“ (3x) a keď sa zdá, že triedenie a inventarizovanie je už definitívne ukončené (23. verš), autor nás zaskočí záverečným dvojverším, ktoré otočí všetko „naruby“: „To, čo som tu nechal, / beriem si so sebou.“ Predchádzajúce konštatovanie „Tak už to vyšlo“ (23. verš) je totálne zrušené. Práve tento nový nečakaný a šokujúci záver básne (zdôraznený aj disharmonickým rytmom v prvej časti), nás núti vrátiť sa späť, k ďalším a ďalším čítaniam tejto len zdanlivo jednoduchej básne.

Báseň *Sťahovanie* je záznamom či civilnou výpoveďou o tom, čo si lyrické Ja vezme so sebou a čo ponechá v starom byte len v povrchovej rovine textu. V **hlbších sémantických rovinách** prináša úvahu o tom, čo je vlastne v ľudskom živote dôležité. Je originálnou lyrickou odpoveďou na otázku typu – Čo si uložíť do PAMÄTI ako niečo podstatné, nezmazateľné, čo ma vlastne nejakým spôsobom formovalo, na čom som bol osobne účastný a na čo jednoducho nesmiem zabudnúť ani v krízovej životnej situácii. Navonok sa zdá, že lyrický subjekt sa danej situácii „podriaďuje“ a pristupuje k nej veľmi racionálne. Po druhom „refrénovitom“ triedení sveta „na dve kôpky“ (26. – 30. verš) nezvítazí materiálny rozmer vecí, ale ich „duchovná stránka“.

Spoza racionálneho inventarizovania (robenia poriadku v neporiadku) presvita silná intenzita zmyslového a citového vnímania aj onej „zamlčanej“ problémovej situácie, ktorú treba civilizovane, kultúrne riešiť. To však neznamená, že za sústredeným vôľovým úsilím sa neskrýva vnútorná jatrivosť a krízovosť problému. V hĺbkovej rovine textu nepôjde teda len o sťahovanie, o opustenie partnerky či „zabudnutie“ vecí, ale naopak, o ich životnosť a živosť prostredníctvom všetkých tých „geologických“ vrstiev minulých citov, vzťahov a životných situácií, ktoré zanechávajú v pamäti hlboké stopy, dojmy, vrypy...

Štrasserova racionálna a civilná obraznosť je v tomto zmysle **analýzou i syntézou**. Analýzou preto, lebo rozkladá vonkajšiu skutočnosť aj skrytý vnútorný svet lyrického subjektu a prisudzuje „javom“ a „veciam“ patričné miesto i príslušnú hodnotu. Syntézou preto, lebo z reality a problémovej životnej situácie rozloženej do jednotlivých obrazov, znakov, signálov dokáže vytvoriť novú, presnejšie stále živú a žijúcu skutočnosť aj napriek tomu, že je „fyzicky“ vzdialená a uložená „len“ v pamäti. „Veci a vecičky sveta“, ktoré sa navrstvili v pamäti, si lyrický subjekt vnútorne utriedil, usporiadal a následne akoby nanovo „zharmonizoval“, aby ich mohol citlivo preniesť a ľudsky zabývať vo svojom novom životnom priestore. Tušíme, že intenzita „prežitia“ takéhoto typu sťahovania je veľmi silná...

Na tomto mieste je nutné vrátiť sa ešte raz k **pojmu sťahovanie**. Ak by sme ostali pri prvej interpretácii, titul básne by mal znieť Odsťahovanie alebo Prestťahovanie. Ak však zoberieme do úvahy Lotmanov výrok, že „*umelecký text možno chápať ako text viacnásobne zakódovaný*“ (*J. Lotman: Štruktúra umeleckého textu, 1990, s. 76*), na základe dešifrovania kontextov celej básne sa ponúkajú aj ďalšie významové konotácie slova sťahovanie a interpretačné kľúče: – sťahovanie do vnútorného exilu, – sťahovanie z kože, – sťahovanie ako prekračovanie vnútorných hraníc, – sťahovanie ako veľké vykorenenie a pod.

Mimochodom, motív sťahovania má už i v súčasnej slovenskej lyrike svoje „dejiny“. František Miko pri skúmaní epickej zložky v lyrike analyzoval báseň Lýdie Vadkerti-Gavoríkovej *Veľké sťahovanie*. Poukázal okrem iného na to, že lyrický subjekt v tejto básni sa musí citovo vyrovnávať s prechodom do nového domova, ale „pod povrchom tejto situácie sa skrýva iná, oveľa hlbšia ľudská situácia – „oidipovský komplex“ (vzťah dcéry k matke v súvislosti s mŕtvym otcom v novom domove). (*František Miko: Od epiky k lyrike, 1973, s. 121.*) Konkretisti, ku ktorým sa v druhej polovici 60. rokov priraďuje aj *L. Vadkerti-Gavorníková*, programovo semiotizujú základné životné situácie a zvýznamňujú ich natoľko, že sa stávajú znakom čohosi hlbšieho.

U Štrassera 80. rokov (*Priamy prenos, Práca na ceste*) vidíme trochu iný postup: Životné situácie sa rutinizujú, zbavujú sa priameho, bezprostredného súvisu so základnými životnými pocitmi. Pravdaže, je to zámerná, vedomá rutinizácia (veci, ktoré človeka hlboko zasiahnu, podáva autor ako čosi bežné). To, čo by sa malo stať hlavným predmetom lyrickej meditácie, sa stáva záležitosťou nejakej jednoduchej evidencie, civilného „diania i podania“. Ide tu však o štylistický „grif“,

v čom možno spočíva aj **tajomstvo Štrasserovho civilného tónu**, ktorým chce upozorniť práve na to, že v skutočnosti nejde vlastne o bežné civilné situácie, ale o čosi, za čím je vážna krízová situácia človeka, spoločnosti alebo sproblematizovania hodnôt. V našom konkrétnom prípade sťahovanie, t.j. „dianie“, „neporiadok“, „zmena“ sú kódované cez inventarizáciu, „obrátenú“ hodnotovú sumarizáciu, takže moment zamlčanej jatrivosti a krízy, ktoré predchádzali samotnému sťahovaniu, sa lyrický subjekt pokúša prekryť práve tou enumeráciou vecí, ktorú zároveň prekryva alebo zvláda istý „neporiadok“ (a vnáša doň poriadok). Významový presah, t.j. fakt, že v skutočnosti nepôjde o usporadúvanie sveta vo faktickom zmysle tohto slova, prezrádzajú opakované verše „Triedim svet na dve kôpky: /na veci/ a nevyhnutné veci.“ Krízový moment vystúpi však až po „prečítaní“ viacerých významových rovín a po dešifrovaní pôvodne alogicky vnímaného záverečného dvojveršia, v ktorom objavíme dôležitú postojovú modalitu. Situácia sa teda obracia a prehodnocuje až druhou či trefou významovou rovinou, ktoré prezentujú spomínaný vnútorný, hĺbkový rozmer textu.

„Vybočenie zo štýlu“, náhlu zmenu pôvodne civilnej modality na modalitu postojovú, strihové zlomy, rytmické vybočenia a pod. používa Štrasser ako signál pre čitateľa, aby hľadal a dešifroval vnútornú skrytú rozľahlosť textu, lebo práve v nej možno objaviť duchovný, hĺbkový rozmer človeka, jeho „duchovný životný priestor“ i vnútornú slobodu.

Sumarizujeme, že motív sťahovania u Jána Štrassera vstupuje do viacerých kontextových štruktúr, a preto má schopnosť nadobúdať rôzne významy. Záleží len od čitateľa, ktoré z nich dokáže svojou vlastnou interpretáciou premietnuť do terapeuticky hojivého a esteticky účinného prečítania.

(Z pripravovaného interpretačného zborníka Ústavu slovenskej literatúry SAV *Od konca utópií ku koncu storočia*)

Konverzia ako špecifický princíp slovotvorby

KATARÍNA BALÁŽIKOVÁ

Anotácia: Dokladom dynamiky súčasnej slovnej zásoby slovenčiny sú neustále prechody či premeny slovnodruhovej príslušnosti. Konverzia je stále živý a funkčný slovotvorný mechanizmus.

Kľúčové slová: prestupovanie slov – konverzia, sekundárna slovnodruhovú príslušnosť, lexikalizácia, gramtikalizácia, nárast lexiky

V štúdiu sa budeme zaoberať konverziou ako jedným zo slovotvorných spôsobov slovenskej slovotvornej systémovej sústavy, kde **bez slovotvorných afixov**, ale stratou pôvodných významov a funkcií a **získavaním nových významov a funkcií slovo prechádza, prestupuje (konvertuje)** z jednej skupiny slovných druhov (ďalej SD) do inej skupiny SD.

Konverzia – premeny slov, prestupovanie slov – sa v súčasnej lingvistike dostáva do centra pozornosti, hoci už *Morfológia slovenského jazyka* (1966, ďalej MSJ) venovala „prechodným javom“ pomerne široký priestor pri výklade prvotného aj druhotného fungovania slova v konkrétnom texte.

Najširší priestor v novších štúdiách dáva tomuto javu J. Mistrík (1983, 1991, 1994 atď.). Otázkam konverzie venuje pozornosť aj S. Ondrejovič (1989), K. Habovštiaková (1987), Horecký-Buzássyová- Bosák a kol. (1989), J. Oravec (1968, 1984), Dolník (1985), Kačala (1987) a iní. Aj v *Encyklopédii jazykovedy* (1993) nachádzame hlbšie a systémovejšie rozpracovanie otázok konverzie a konverzných slov. Treba povedať, že pre školskú prax je dôležitý aj didaktizujúci pohľad na systémove javy (K. Balážiková 1995, 1997), ktorého metodologickým východiskom je komunikatívno-pragmatický prístup ovplyvňujúci vzťahy používateľa jazyka k slovu, komunikatívna sila slova aj jeho štylistická stránka. V celej školskej výučbe sa vynára potreba hľadať a triediť prípady, v ktorých sú evidentné prechody, premeny slovných druhov a ktoré by boli bez správnej funkčnej analýzy, bez priameho, konkrétneho textového priestoru neidentifikovateľné.

J. Mistrík žiada vyčleniť osobitný slovný druh prestupových slov, ktoré môžu prechádzať, prestupovať a „žiť“ vo viacerých funkciách (1994, s. 84), nazdávame sa však, že to nie je potrebné. Stačilo by v dostupných slovníkoch či v slovníkovej časti *Pravidiel slovenského pravopisu* **vyznačiť** okrem primárnej aj **možnú sekundárnu slovnodruhovú príslušnosť slova** a uviesť ho pre ilustráciu v konkrétnom texte, mikrotexe. Napr. *Krátky slovník slovenského jazyka* (1987, ďalej len KSSJ) to v niektorých prípadoch uvádza, ale nie je to pravidelné.

Kontakty medzi jednotlivými slovnými druhmi sú markantné, často viditeľné, inokedy skryté a vychádzajú z vlastnej morfologickej podstaty nášho jazyka, čo spôsobuje priechodnosť medzi jednotlivými slovnými druhmi nášho jazykového systému, a tá je (na základe nášho skúmania) možná a pomerne frekventovaná.

Podľa Mistríka (1991, s. 146) „slovo začína konvertovať, migrovať vtedy, keď v inej pozícii a v inej funkcii stráca prvotný gramatický význam a slovo nadobúda nový.“ Typickým a priezračne školským príkladom pozičného a funkčného prechodu „viacfunkčného“ slova z jednej množiny slovných druhov do inej je slovo *okolo*. Na tomto príklade najvýraznejšie sledujeme striedavé fungovanie slova podľa požiadaviek textového poľa aj podľa gramatických vlastností, ktoré slovo v novom textovom okolí nadobúda. Pritom jedno slovo musí byť v našej slovnej zásobe primárnym slovom s primárnou funkciou, s primárnym lexikálnym významom, s primárnou slovnodruhovou príslušnosťou aj s primárnymi gramatickými vlastnosťami.

Porovnajme :

okolo – príslovka (primárne): *Prešli okolo*. Predložka (sekundárne): *Behali okolo malého lesíka*. Častica (sekundárne): *Stojí to okolo sto korún*.

fuk – citoslovce (primárne) vo význame imitácie zvuku pri fúkaní alebo naznačuje rýchle zmiznutie; príslovka (sekundárne): *Je mu to fuk*. Podstatné meno (sekundárne): *Nemá ani fuka*. (peniaz)

beda – vetná príslovka (primárne) vo význame zle, ťažko: *Bolo beda*. Príslovka vo význame veľmi, veľa, citoslovce (sek.) – vyjadruje bolesť, zúfalstvo: *Beda!*

neúrekom – príslovka (primárne): *Chlapec neúrekom narástol*. Zákl. neurč. číslovka (sekundárne): *Peňazi má neúrekom*. Častica (sekundárne): *Práce má neúrekom*.

prepánajána – predl. spojenie (primárne): *Neurobila som to len pre pána Jána, ale aj pre pána Juraja*. Častica (sekundárne): *Prepánajána, nemáme ešte úlohu*. (Častice nie sú emocionálne slová, aj keď výrazu dodávajú expresívne odtenky. Môžu to byť zmeravené tvary substantív.) Citoslovce (sekundárne): *Nechod' tam, prepánajána*. Je to zvolací nominatív, ktorým sa spontánne môže vyjadrovať emotívny stav.

prosím – sloveso (primárne): *Prosím si jedálny listok*. Častica (sekundárne): *Prosím, nechod'te tam*. Nerozumel som vašej otázke, *prosím*.

tuším – sloveso (primárne): *Tušil si, že to takto dopadne?* Častica: *Stalo sa to, tuším, v nedeľu*.

sotva – častica (primárne): *Od únavy sotva vidí*. Podrad. spájací prostriedok (sekundárne): *Sotva sa najedol, zmizol*.

že – podradovacia spojka (primárne): *Povedali, že do banky nepôjdu*. Častica (sekundárne): *Že mi to už skôr neprišlo na um*.

Keďže slovo môže získať či nadobúdať niekoľko slovnodruhových podôb, primárne plnovýznamové ohybné slovo so svojou primárnou paradigmatickou sústavou môže sekundárne fungovať ako iné plnovýznamové ohybné slovo s inou paradigmatickou sústavou alebo ako plnovýznamové neohybné slovo, inokedy zas ako neplnovýznamové neohybné slovo.

Konverzné slová (prestupové slová) môžu byť vo svojom základe zmeravené tvary, ktoré migrujú, presúvajú sa zo svojej prvotnej pozície, menia svoj tvar (ale nemusia), ale strácajú, menia či získavajú nové gramatické významy.

Konverziu v jej podstate chápeme ako proces lexikalizácie alebo gramatikalizácie. Pri **procese lexikalizácie** sa pôvodne gramatický tvar alebo konštrukcia stáva samostatným prvkom slovnej zásoby, stráca svoju paradigmatickú sústavu a používa sa ako zmeravený výraz, napr. *večierkom*, *ráno*, *spočiatku*, *septom* a pod.

Pri **procese gramatikalizácie** sa (okrem iného) niektorý tvar plnovýznamového slova stane neplnovýznamovým slovom (gramatickým slovom), napr.:

– *k vôli*: predložkové spojenie s datívom (plnovýznamové slovo)

– *kvôli*: predložka (neplnovýznamové slovo)

– *hádám*: určitý tvar slovesa (plnovýznamové slovo)

- *hádam*: častica (neplnovýznamové slovo)
alebo opačne – slovesný tvar na *-úc, -uc, -iac, -ac* môže okrem primárnej funkcie prechodníka fungovať ako:
- predložkové spojenie: *rátajúc do* (toho)
- dokonca aj ako príslovka: *nechtiac* vo význame neúmyselne, nevdojak, aj idiomatické spojenia: *chtiac-nechtiac* vo význame proti svojej vôli alebo *vstáva-júc-lihajúc* vo význame neprestajne (KSSJ 1987, s. 230, 132, 507).
- prípadne ju charakterizujeme ako parentézu: *To vedeli, tak povediac, len zasvätení*. Vsuvka – *tak povediac* – je iba významovým komentárom k vete (Oravec 1982).

Vývinové zmeny postupne spôsobovali slovnodruhovú konverziu, ktorej dôsledkom vznikali nové slová, pričom slová strácali pôvodné morfológické kategórie, strácali svoj komplexný paradigmatický systém, jeden tvar sa z paradigmy vyníma, ustaluje sa a používa sa ako zmeravený výraz.

Prítomnosť (neprítomnosť) istých gramatických a lexikálnych významov pomáha tomu, že slová plynule, v celom vývine jazyka prechádzajú z jednej skupiny slov do druhej skupiny, že jedno slovo v tej istej podobe môže plniť funkciu viacerých slovných druhov. Konverzia je proces prechodu slova z jedného slovného druhu do iného slovného druhu. Je to v svojej podstate **istý spôsob nárastu lexiky** v našom jazyku.

V súlade s tým, čo sme povedali, pokúsime sa roztriediť konverzné slová do troch skupín.

1. Slová, ktoré prechádzajú zo skupiny plnovýznamových SD do inej skupiny plnovýznamových SD.
2. Slová, ktoré prechádzajú zo skupiny plnovýznamových SD do skupiny neplnovýznamových SD
3. Slová, ktoré prechádzajú z jednej skupiny neplnovýznamových SD do inej skupiny neplnovýznamových SD

Ak pozorne analyzujeme sieť vzťahov medzi prestupovými slovami, zistujeme, že najvyššiu frekvenciu pohybu zaznamenávame práve pri slovách, ktoré prechádzajú zo skupiny plnovýznamových SD do skupiny neplnovýznamových SD. A najnižšiu frekvenciu pohybu zaznamenávame v poslednej skupine, teda pri neplnovýznamových SD, ktoré prechádzajú do inej skupiny neplnovýznamových SD.

Z celého diapazónu prestupových slov vyberieme iba tie, ktoré sa ukazujú z pohľadu školskej praxe najzávažnejšie pri ich identifikácii. Sú to predovšetkým pohyby v mechanizme tvorby **druhotných predložiek, spojok a častíc**, prípadne aj **citosloviec**. Tieto neplnovýznamové slová pomáhajú plnovýznamovým slovám plniť ich funkcie vo vete: predložky pomáhajú vyjadrovať determinatívne vzťahy, spojky vyjadrujú determinatívne a koordinatívne vzťahy, vlastne spájajú dva alebo viac rovnorodých (viacnásobných) prvkov a častice vyjadrujú subjektívne, zaraďovacie vzťahy k vecnému obsahu výpovede, jednoducho podávať nimi nadväzuje na kontext alebo situáciu.

I. Prestupovanie iných slovných druhov medzi predložky – prepozicionalizácia

Predložky majú z pomocných slov najkonkrétnejší význam. Jednoduché, prvotné predložky sa vo vývine jazyka skoro nemeni. Zložené, druhotné predložky sa stále obohacujú. Prechod iných SD do skupiny druhotných predložiek (t.j. prepozicionalizácia) je častý. Ich inventár je otvorený a vynucuje si to požiadavka presnosti najmä v odbornom vyjadrovaní (Mistrík 1991, s. 146), budeme venovať pozornosť najprv tejto problematike. Proces prepozicionalizácie zasahuje funkčný aspekt, ale aj formálny a etymologický aspekt.

Úlohu druhotných predložiek plnia podstatné mená, niektoré tvary sloves a niektoré príslovky. Vznikli neutralizáciou plnovýznamovosti týchto slovných druhov (Ondruš – Sabol 1987, s. 173). Ale tieto slová sa môžu používať aj v inej než len v predložkovej funkcii (čo uvidíme v nasledujúcom výklade).

1.1 Najbohatší je prechod podstatných mien k predložkám. Z oblasti substantív vznikali buď jednoduché desubstantívne predložky prepozicionalizáciou prostých pádov, napr. *vdaka*, *vinou*, *pomocou*, *prostredníctvom*, *následkom*, *začiatkom*, *záverom* a podobne, alebo vznikali **zložené** druhotné predložky **s jednou prvotnou predložkou**, napr. *v prípade*, *v rámci* (aj jeho čiastočné synonymá): *v oblasti*, *vo sfére*, *v okruhu*, *v odbore*, *na poli*, *alebo vo veci* (synonymá: *v otázke*, *z hľadiska*, *zo strany*, *v podobe*, *v mene*, *v ústrety*, *pod vplyvom*, *za pomoci*, *s pomocou*, *v dôsledku*, *vzhľadom na*, *v zmysle* atď.

Príklady: **Zo strany** príbuzných sa neozval nikto. *On vystupoval iba v úlohe poradcu. Pod vplyvom* prostredia sa z neho stal vydedenec spoločnosti. *Žil a pracoval podľa vzoru* svojich rodičov.

Druhotné predložky vznikali aj **s dvoma prvotnými predložkami** a tvarom podstatného mena. Nová druhotná predložka v istom zmysle stratila významový kontakt pôvodného slova, dokonca niektoré podstatné mená už v súčasnosti ani nejstávajú.

Príklady na zložené druhotné predložky: *vo vzťahu k*, *na rozdiel od*, *bez ohľadu na*, *v závislosti od*, *s prihliadnutím na*, *v zhode s*, *v protiklade s* a *pod*. Uvedené druhotné predložky vyjadrujú vzťahy spôsobu, podmienky, zreteľa a *pod*. Mnohé sa gramatikalizovali len čiastočne a môžu byť rozvité, napr. *v zhode s...* – *v úplnej zhode s...*, *v závislosti od...* – *v tesnej závislosti od...* a *pod*. (Oravec 1968, s. 203, 207 a *pod.*).

Druhotné predložky sú štylisticky príznakové, spresňujú text, zhustujú štýl, používajú sa vo väčšej miere v odbornom a publicistickom štýle a majú viac knižný charakter.

Príklady vo vetách:

- **Na rozdiel od** ostatných krajín východnej Európy naša krajina má vynikajúce podmienky na agroturistiku (*predložka*).
- Matka nerobila **rozdiel** medzi deťmi (*podstatné meno*).
- Takéto poradie sa udáva **so zreteľom na** rokmi získané skúsenosti (*predložka*).
- Majte **na zreteľ** jeho zdravie (*podstatné meno*).

1.2 Zaujímavý, hoci v menšej miere frekventovaný, je slovnodruhový **prechod tvaru prechodníka do pozície druhotnej predložky** (aj príslovky, ak sú frazeologizované)

V procese prepozicionalizácie môžu tvary prechodníka vstupovať do predložkových zoskupení s prvotnými predložkami. Prechodníky tu zväčša len skonkrétnujú a zdôrazňujú základný význam prvotných predložiek (MSJ 1966, s. 675).

K predložkám inklinujú prechodníky tých sloviac, ktorých význam označujú a) začiatok – koniec: *začínajúc – počínajúc, začínuc – počnuc, končiac aj vychádzajúc, vychodiac, usudzujúc, súdiac* b) označujú zahrnutie – vylučovanie: *berúc do úvahy, rátaajúc, počítajúc, nevynímajúc, nerátaajúc, nepočítajúc, nehladiac na, odhliadnuc od* (Oravec 1968, s. 216–219).

Gramatikalizácia prechodníkov nebude nikdy úplná, pretože fungovanie tohto tvaru ako neurčitého slovesného tvaru vo dvoch syntaktických významoch je stále živé, hoci viac v knižnom štýle než v hovorovej podobe.

Porovnajme prechodníkový tvar v sekundárnej funkcii – vo funkcii predložky a príslovky:

ako predložka: **Začínajúc** *1. januárom vstúpi zákon do platnosti.*

Počínajúc *pondelkom už znova poskytujeme služby.*

Nehladiac *na výsledky sa prihlásil na štúdiá.*

Prostriedky, ktoré chlapci používali, boli rozmanité, počnuc súhlasom, ignorovaním, zmenou témy, smiechom a končiac nariekáním, vyjednáváním a kladením otázok.

ako príslovka: **Chťiac-nechťiac** *som to musel urobiť. (Proti svojej vôli.) Nechťiac som ho udrél. (Neúmyselne) Vstávajúc-líhajúc na to myslel. (Neprestajne.) Práve inteligentné deti totiž často túžba po poznaní a experimente nechťiac privedie k sebazničeniu.*

– a v primárnej funkcii ako neurčitý slovesný tvar (transgresív): *Profesor odchádzal kývajúc. Profesor odchádzal, kývajúc rukou na rozlúčku. Pravou rukou si Adelka držala sukňu, graciózne ju pri tanci nadvihujúc. Odtrhol si niekoľko kvietkov a, veselo si pospevujúc, vrátil sa domov.*

(Pozor na pravopis rozvitého prechodníka.)

1.3 Zmena v sémantike nastáva aj pri niektorých **príslovkách**. Niektoré predložky a príslovky sú svojou sémantikou blízke, ale rozdiel je v tom, že príslovky vyjadrujú okolnostné vzťahy samy, ale predložky len v spojení s pádmí substantíva. Prechod prísloviac k predložkám sa teda chápe len vtedy, keď sa s nimi viaže nevyhnutne istý pád. Porovnajme:

Budem tam od pondelka do soboty vrátane. – príslovka

Zapltil všetko vrátane obedov. – predložka

Kancelária družstva je neďaleko. – príslovka

Kancelária družstva je neďaleko školy. – predložka

Naproti mne sedel Jožo. – predložka

Dievčatko bežalo otcovi naproti. – príslovka

Pôvodne vlastnostné a okolnostné príslovky prechádzajú do skupiny predložiek bez zmeny zvukovej a morfématickej formy, čo spôsobuje pri identifikácii isté ťažkosti. Tu hrá dôležitú úlohu poznanie sémanticko-slovotvornej charakteristiky analyzovaného slova spolu s jeho fungovaním v texte, s registrovaním možností jeho spájateľnosti s inými slovami (oslabenie sémantiky príslovky oslabuje spájateľnosť nového slova), lebo len tak možno jednoznačne a správne použiť to isté slovo v novom, funkčne zreteľnom kontexte.

Príklady prísloviiek, ktoré v inom textovom okolí fungujú inak, najmä ako predložky (ale niektoré zasa ako častice): *blízko, mimo, neďaleko, vnútri, dolu, hore, vedľa, vyše, okolo, oproti, pomimo, powyše, poniže* atď.

2. Prestupovanie iných slovných druhov medzi spojky

Ostatné roky sú výrazným obdobím nárastu nových spojok, resp. spájacích prostriedkov. Spojky ako gramatický slovný druh majú kontakty aj s plnovýznamovými SD (zámenami, substantívami, príslovkami), aj s neplnovýznamovými SD (predložkami, časticami). Podkladom tohto je polysémia. Treba povedať, že hranica medzi spojkami a časticami je skrytá. Najľahšie prechádzajú do skupiny častíc priradovacie spojky (Mistrík 1985, s. 69).

Podradovacie spojky sú spojkami v pravom zmysle slova. Sú to pravé gramatické slová a majú schopnosť vyjadriť tie isté vzťahy ako predložky, preto treba rešpektovať to, že sa niektorá výrazná sekundárna predložka stane základom nového spájacieho výrazu (komplexného), ktorý je zložený. Vznik týchto predložiek podnecujú potreby náučného štýlu, sú akoby „ťažšie, nákladnejšie“ (Encyklopédia 1993, s. 417).

Repertoár sekundárne zložených spájacích výrazov je široký a je motivovaný potrebou adekvátne vyjadriť hypotaktické medzivetné súvislosti. Nové spájacie výrazy vznikajú zo slov, ktoré pôvodne mali spájaciu funkciu len sekundárne – zámená, príslovky, častice. Ale aj prvotné aj druhotné predložky hrajú významnú úlohu pri vzniku ďalších nových spájacích výrazov (MSJ 1966, s. 745).

Napríklad v **odbornom a publicistickom štýle** má zložená dvojčlenná hypotaktická spojka výraznejší charakter. Celý proces vzniku zloženého dvojčlenného (aj viacčlenného) spájacieho prostriedku je špecifický. Špecifický najmä vtedy, ak uvádza vedľajšiu vetu príslovkovú, v ktorej celé súvťažné (korelované) spojenie vzniklo za pomoci iných slovných druhov a všeobecnej hypotaktickej spojky. Pritom časť takéhoto súvťažného spojkového výrazu je lokalizovaná do nadradenej vety a časť do podradenej vety. Na spresnenie hypotaktickej spojky sa teda pridávajú pomocné slová, najmä častice a substantíva, ale aj rozmanité odkazovacie zámená (Oravec 1984, s. 196).

Ak súvťažný spájací výraz vzniká aj za pomoci podstatného mena, potom toto podstatné meno môže mať slovosledovú pozíciu na začiatku alebo na konci nadradenej vety.

Príklady na špecifické zložené dvojčlenné hypotaktické prostriedky:

v dôsledku toho, že ..., vzhľadom na to, že ..., na základe toho, že ..., následkom toho, že ..., pod podmienkou, že ..., v prípade, že ..., s cieľom, aby ..., v čase, keď ..., následkom toho, že ... a pod.

V takýchto spojeniach podstatné mená (podobne ako aj zámená) prestávajú byť plnovýznamovými SD, resp. slovami, ktoré nevstupujú do syntagmatických vzťahov a dostávajú úlohu formálnych pomocných slov.

A práve v školskej praxi nastáva pri identifikácii problém. Základná sémanticko-morfologická i syntaktická charakteristika nie je v dostatočnej miere interiorizovaná do poznatkového i komunikatívneho myslenia (Horecký, 1988, s. 22, 40), preto žiak či študent na základe nevhodnej explikácie lingvistického javu nevidí rozdielne znaky a vlastnosti toho istého slova v novom textovom okolí (Balážiková 1995, s. 59-64).

Porovnajme **použitie podstatného mena ako predložky a ako spojky**:

- **zložená predložka:** *Vzhľadom na metódu nastal v ňom obrat k lepšiemu. V dôsledku choroby nemôže splniť dané slovo. V čase zasadania nebolo možné sa s ním kontaktovať. Napriek svojim zásadám súhlasil. Z hľadiska prehľadnosti možno kompetencie samospráv rozčleniť. V prípade nepriaznivého počasia sa akcia prekladá.*
- **dvojčlenný spájací prostriedok:** *Vzhľadom na to, že doteraz nie je publikovaný vysokoškolský poriadok, nie je možné o veci hovoriť. Odišli z ihriska porazení napriek tomu, že mali väčšinu zápasu prevahu. V čase, keď poslancoval, nebolo možné s ním súkromne hovoriť. V prípade, ak sa kvalifikujeme, som si istý, že hráč bude do konca sezóny u nás.*

Ale uvedené zložené predložky alebo dvojčlenné spájacie prostriedky treba odlíšiť od primárnej, substantívnej funkcie.

- *Kompetencie Národnej rady možno rozdeliť na čas, keď ona zasadá, a na čas, keď nezasadá. Vzhľad výrobku je pre kupujúceho podstatný. Dôsledky nech si znáša každý sám. Nech ti priateľ slúži ako príklad.*

Ak výsledkom vývinu sú takéto spájacie prostriedky, treba doložiť, že ich pri identifikácii nerozkladáme na predložku a spojku (príp. aj časťicu). Dôležité však je, aby sme odlišili situáciu, keď v zloženom súvetí použijeme pri zdôraznení príznakový syntaktický prostriedok v takej miere, že narušíme vetné súvislosti a prechádzame už do medzivetných súvislostí. Vzniká tak **osamostatnený – vetný člen**, napríklad:

Pozeral na priateľa. Cez slzy.

Ale osamostatniť možno aj celú vedľajšiu vetu, v našom prípade dve vedľajšie vety:

- *Nepovedal mu všetko, aby ho nezarmútil. Aby ho uchránil pred zlobou sveta. A aby predĺžil jeho detstvo.*

V uvedenom texte stoja za sebou tri vedľajšie vety, ktoré sú vo vzťahu priradovania, aj keď sme niektoré odčlenili. Týmto segmentovaním sme sledovali istý

stylistický príznak. Osamostatnili sme ich a v dôsledku toho vznikla syntaktická expresívna konštrukcia príznačná najmä pre umelecký text, ale častá v bežnej komunikácii so špecifickou melódiou aj pauzou. Bezpríznakový charakter má veta v tejto forme:

- *Nepovedal mu všetko, aby ho nezarmútil, aby ho uchránil pred zlobou sveta a aby predĺžil jeho detstvo.*

Ale bezpríznakový charakter má aj zložené súvetie, v ktorom poslednú (štvrtú) vetu (vedľajšiu) nepripojíme zloženou spojkou *a aby*, ale vypustíme buď spojku *a*, alebo spojkou *aby*:

- *Nepovedal mu všetko, aby ho nezarmútil, aby ho uchránil pred zlobou sveta, aby predĺžil jeho detstvo.*

alebo

- *Nepovedal mu všetko, aby ho nezarmútil, aby ho uchránil pred zlobou sveta a predĺžil jeho detstvo. prípadne: Nepovedal mu všetko, aby ho nezarmútil, aby ho uchránil pred zlobou sveta, predĺžil jeho detstvo.* (V tomto prípade ostatná vedľajšia veta je „kvázi“ bezspojková vedľajšia veta.)

Pri porovnávaní tohto zloženého súvetia (príznakového alebo bezpríznakového) zistíme, že v zvukovej podobe je rozdielna melódia a v grafickej podobe treba rešpektovať pravidlá písania (nepísania) čiarky v zloženom súvetí (Balážiková 1993-1994, PSP 1991).

Sekundárnu funkciu hypotaktického spájacieho prostriedku majú aj opytovacie zámená (zámená vo vzťažnej funkcii), napr. *kto, čo, koľko, kam, dokiaľ, ako, prečo* atď.

V rámci korelovanej dvojice sa v nadradenej vete použije odkazovacie (ukazovacie) zámeno významovo zodpovedajúce vzťažnému zámenu (tzv. t-prvok) a vzťažným zámenom sa začína podradená (vzťažná, relatívna) veta. Ukazovacie zámeno má však spájaciu funkciu vtedy, keď sa ním naznačuje väzba, napr.

- *spomínať na to, čo..., spomínať to, čo a pod.* (Mistrík 1984, s.72).

Sekundárne sa ako spájacie prostriedky používajú aj rozličné príslovky, napr. ako parataktické spojky: *najprv – potom, konečne*.

3. Prestupovanie iných slovných druhov medzi častice

Najviac ťažkostí pri školskej analýze slovných druhov prinášajú **častice**. Nie len preto, že sú najmladším slovným druhom, ale aj preto, že **balansujú na hranici viacerých slovných druhov**, napr. prísloviek, spojok, predložiek, citosloviec, ale aj slovies, zámen, čísloviek a podstatných mien. Častice determinujú a kvalifikujú slovo či celý text. Ich zmysel je zviazaný s mimojazykovou skutočnosťou. Častice sú potencionálne dvojfunkčné, ale v konkrétnej výpovedi sa realizuje iba jedna z funkcií. Zreteľné je to na osi afirmácie a negácie, kde nájdeme primárne rozličné slovné druhy, ale sekundárne ich (podľa kontextu) charakterizujeme ako častice, napr.

AFIRMÁCIE

áno: rozhodne, hádam,
tuším, pravda, hej, prossím fa,
pochopiteľne, nabetón
jasné, normálne, chápeš? ...

NEGÁCIE

nie: čerta, ba čerta, žiaľ, sotva,
ktovie, figu,
sotva, bohchráň,
ani počuť, horkýže ...

(Synonymický slovník slovenčiny – 1995 – uvádza celé rady synonymných slov či výrazov vo význame áno – s. 29 a vo význame nie – s. 356.)

3.1.1 Častice majú približne rovnakú funkciu ako priradovacie spojky. Sú konektívnym prostriedkom v texte, majú nadväzujúcu funkciu v medzivetných súvislostiach. Často sa ťažko dajú odlišiť od spojok. Aj tu treba poukázať na základné pochopenie lexikálneho významu (pri časticiach niet morfológických kritérií). Častice sú tvarom nemenné slová.

Prechod, premeny slovnodruhovej príslušnosti sú v textovom okolí najmä pri nasledujúcich slovách:

a, aby, ba, no, veď, že, potom, keď, lebo, nuž, predsa, teda, však, ak, ako, či, beztak, čiže, i, jednak, síce.

Ak častica nadväzuje na kontext alebo na situáciu, ak začleňuje a aktualizuje výpoveď, nemožno hovoriť o možnosti syntagmatických vzťahov. Na vyjadrenie syntagmatických vzťahov medzi rovnorodými slovami alebo výrazmi či vetnými konštrukciami sa používajú členské alebo vetné spojky (zlučovacie, stupňovacie, odporovacie, vylučovacie a pod.). Porovnajme časticu a spojku v rozdielnom textovom okolí:

spojky

Povetrie sa ligotalo **a** obloha
spievala.

Keď si všetko prezrel, povedal
svoj názor.

Nevedel, **čo** má povedať.

častice

Husičky, husičky, **a** ste
nevideli mojej mamičky?

Keď je všetko u nás také
drahé!

Rok **čo** rok sa stretávame.

3.1.2 Zložitejšia situácia nastáva, ak sa slovosledovo stretnú **spojky a častice**. Potom treba rozlišovať, či ide o dvojčlenný výraz – časticu, alebo či sa viacslovný výraz pokladá za celok ako spojka, spájací prostriedok.

Príklady: *a aj, ba aj, ale i, i keby, keby aj, a tak, a teda, najmä keby* atď.

Uvedené spojenia môžu ako celok pripájať k sebe nový výraz alebo výpoveď, alebo modifikovať niektorý výraz alebo výpoveď na základe subjektívneho hodnotenia. V školskej praxi netreba osobitne hodnotiť tieto výrazy, aj keď podľa MSJ (s. 752, 802) sa dá určiť funkcia slova pomerne presne.

3.2 Zriedkavá, ale predsa existujúca je **priechnosť medzi predložkami a časticami**. MSJ (1966, s. 804) uvádza niektoré homonymné častice s predložkami, napr. *do, na, z, zo, za*. Ale analogicky chápeme aj predložky *po, na* v spo-

jeniach, v ktorých uvádzajú príslovkový výraz s významom spôsobu, napr. **po slovensky**, **po priateľsky**, **po vojensky**, **na čierno-načierno**, **do videnia-dovidenia** a podobne, alebo kde vyjadrujú rozloženosť, distribúciu, napr. **sedia po dvaja**, **po traja**, **predávať po tri päťdesiat**. KSSJ (s. 294, 570 a ďalšie) ich v týchto prípadoch hodnotí ako častice.

Ďalšie príklady vo vetách:

*V nej má **zo** desať podobizní. Dieťa má **zo** päť rokov. Stojí to **zo** desať korún* (t.j. asi, približne). *Sedia **po** dvaja*.

3.3 Pomerne silný je **prechod niektorých substantív** (aj v prostom páde, aj v predložkovom páde). Tieto častice viac-menej fungujú na osi afirmácie a negácie (ako sme už boli o tom hovorili) ako zmeravené bezpredložkové tvary: *čerta*, *figu*, *paroma*, *pravda*, *div*, *slovom*, *žiaľ*, *kristepane*, *prepánajána*, *neúrekom* atď. alebo ako zmeravené predložkové pády: *doslova*, *dočista*, *vcelku*, *bezpochyby*, *napríklad*, *napodiv*, *preboha*, *nabetón* a pod.

Pre porovnanie uvedieme slovo, ako ono v texte funguje: raz ako podstatné meno, raz ako častica:

- *V hre vystupovali **čerti**, víly a iné rozprávkové bytosti*.
- ***Čerta** starého si sa učil*.

V niektorých zložených príslovkových výrazoch, ktoré vznikli opakovaním toho istého substantíva v tom istom tvare, alebo aj v inom tvare, možno analogicky povedať, že predložky (príp. aj spojky) tu fungujú ako častice, ale pri slovnodruhovej analýze ich nerozdeľujeme, pretože ich chápeme ako celok, frazeologickú jednotku, napr. *deň **za** dňom*, *strom **za** stromom*, *ruka **v** ruke*, *deň **čo** deň*, *rok **čo** rok* a pod.

Pozorujeme slovo čo:

- ako zámeno: ***Čo** si želáte? **Čo** ty na to?*
- ako hypotaktickú spojku: *Už je to rok, **čo** otec umrel*.
- ako časticu: *Musíš robiť **čo** najlepšie. Povedz **čo** len slovo*.

Niektoré častice, ktoré vznikli zo substantív (bezpredložkových i predložkových) alebo zmeravením celej frázy, v ktorej je základom podstatné meno, majú charakter parentézy, napr. *pravda*, *bohužiaľ*, *žiaľ*, *chvalabohu*, *namojpravdu*, *dajtimibože*, *dajtimihobože* a pod.

3.4 Aj prechod niektorých prísloviak k časticiam (príp. aj opačne) je frekventovaný. Medzi nimi je však zreteľný rozdiel. Častice sa opierajú o niečo, čo je mimo vety (o kontext, o situáciu), a príslovky vyjadrujú svoj význam iba vnútri vety. A samozrejme, oslabenie sémantiky príslovky konzekventne oslabuje aj ich syntagmatickú spájateľnosť (a to platí o všetkých plnovýznamových SD, ktoré migrujú podľa textového okolia do skupiny neplnovýznamových SD). Príklady prestupových slov – primárne prísloviak a sekundárne častíc: *bez-*

pečne, celkom, doslova, dokonca, iste, konečne, hneď, naopak, dobre, správne, rozhodne, špeciálne, normálne, konkrétne, hneď a pod.

Porovnajme:

príslovky	častice
Prídem hneď. (Kedy?)	A vystrojím mu svadbu, čo sa hneď rozdrapí.
Správa sa rozhodne. (Ako?)	Rozhodne to kúpim.
Správaj sa tam normálne. (Ako?)	Normálne tomu nerozumiem.

Niektoré častice majú povahu vsuvky, napr. *samozrejme, prirodzene* a pod., niektoré hodnotíme ako **parazitické slová**, výplnkové, napr. *normálne, prakticky* a pod.

3.5 Napokon uvedieme premeny, **prechody prídavných mien, čísloviek, zámen a sloviess do skupiny častíc**. Nie sú také frekventované, preto ich zaraďujeme do jedného súhrnného bodu v príkladoch, ako to uvádza aj MSJ 1966, s. 805-806 a ako o nich hovorí KSSJ 1987, príp. aj SSS 1995.

3.5.1 Prídavné mená a častice:

Častica *horký, horkýže* (tam) má základ v adjektíve. Ako častica vyjadruje zápor, popieranie, pochybovanie, napr.

– *Dosť si zjedol? Horkýže dosť.*

3.5.2 Častice a zámená:

Vo funkcii častíc vystupujú najmä tieto zámená: *ono, to, čo, akože, kdeže, takto, tam* a pod. – tie uvádzajú vetu. Iné v expresívnych výpovediach majú charakter zdôrazňovania: *ho, ju, vás, dačo* a pod. Niektoré iba hodnotia výraz: *takto, čím, čo* a pod.

Príklady druhotných častíc v texte (hovorovom):

– *Ono sa ani nezdá myslieť na také dačo. Ani sa mi ho neukáž pred mojou tvárou. Ktože ju vie. ...*

3.5.3 Častice a číslovky:

Aj tu možno iba konštatovať, že z čísloviek sa vo funkcii častice vyskytuje zmeravená číslovka *jedno* vo význame asi, hádam a číslach a hodnotiace *raz* (MSJ 1966, s. 806). *Ešte jedno tri kopce, Marienka. (Timrava) Tu už nemá raz, čo robiť. (Jégé)*

Opačný obrat nastáva v slove neúrekom. Táto častica (primárne) funguje aj ako neurčitá číslovka.

3.5.4 Častice a slovesá:

Za častice sa pokladajú aj niektoré zmeravené slovesné tvary, napr. vo význame *asi, možno, vari, azda* – *hádam, tuším*, vo význame *napríklad* – *povedzme*, vo význame *odpusťte, prepáčte* – *prepytujem, odpytujem*, ale aj zdvorilostné *prosím* a z etymologického aspektu aj prípady: *veru, reku, možbyť, vraj* a pod.

Niektoré z uvedených častíc vystupujú vo vete ako samostatný, syntakticky nezačlenený, do vety vsunutý výraz alebo spojenie týkajúce sa významu základnej vety, teda ako vsuvka, napr.

– *Bola to, pekne prepytujem, nevychovanosť.*

Niektoré častice hodnotíme ako parazitické slová (podobne ako aj štylisticky nevhodné výplnkové slová, príp. kontaktové slová alebo výrazy), napr.

- *Ona to nevedela, chápeš?*
- *Takže, podstatné mená sú pomenovania ...*
- *Nó, to oné si sa už naučila?*

Pokúsili sme sa z celej problematiky konverzie a konverzných slov vybrať parciálnu skupinu, ktorá je v neustálom pohybe. Ale zaujímavé je sledovať aj prieniky medzi časticami a citoslovcami alebo medzi slovesami a citoslovcami, ale to by sme už prekročili rámec problematiky, na ktorú sme chceli poukázať. Nazdávame sa však, že napriek všetkému sa na takto vymedzenom priestore podarilo poukázať na konverziu ako na stále živý a funkčný slovtvorný mechanizmus. Ved neustále prechody, funkčné obraty či premeny slovnodruhovej príslušnosti sú dkladom dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny.

LITERATÚRA

- BALÁŽIKOVÁ, K.: *Metajazyková funkcia ako lingvisticko-didaktický problém prípravy budúcich učiteľov slovenského jazyka*. In: Zborník MEDACTA 1995. Nitra 14.–17. júna 1995, s.59–64.
- BALÁŽIKOVÁ, K.: *Základné problémy písania čiarky*. In: čas. Slovenský jazyk a literatúra v škole 40, 3–4, 1993–1994, s.
- I. časť. Pokračovanie: In: čas. SJLvŠ, 40, 5–6, 1993–1994, s.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: *Spätná väzba medzi slovtvorbou a textom*. In: Zb. Fungovanie jazykových prostriedkov v texte. VŠP v Nitre 1996. S. 1–21.
- DOLNÍK, R.: *Vnútroslovná konverzia v slovenčine*. In: čas. Slovenská reč, 50, 1987, s. 198–207.
- Encyklopédia jazykovedy. I. vydanie. Red. J. Mistrík. Bratislava, Obzor 1983. 513 s.
- HABOVŠTIKOVÁ, K.: *Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska*. Monografie Pf v Nitre. 401 s.
- HORECKÝ, J.: *Spoločnosť a jazyk*. Bratislava, Veda 1982. 107 s.
- HORECKÝ, J.: *Slovenčina v našom živote*. Bratislava, SPN 1988. 125 s.
- HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. a kol.: *Dynamika slovnej zásoby*. Bratislava, Veda 1989. 430 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. I. vyd. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987. 587 s.
- KAČALA, J.: *Sémantická problematika slovnodruhových prechodov*. Slovenská reč, 52, 1987, s. 198–207.
- KAČALA, J. a kol.: *Kapitoly o slovenčine*. Bratislava, SPN 1976. 107 s.
- MISTRÍK, J.: *Moderná slovenčina*. 2. vydanie. Bratislava, SPN 1988. 256 s.
- MISTRÍK, J.: *Štylistika*. I. vydanie. Bratislava, SPN 1985. 582 s.
- MISTRÍK, J.: *Gramatika slovenčiny*. I. vydanie. Bratislava, SPN 1994. 166 s.
- Morfológia slovenského jazyka*. Vedecký redaktor J. Ružička. Bratislava, Vyd. SAV 1966. 895 s.
- ONDREJOVIČ, S.: *Medzi slovesom a vetou*. Problémy slovesnej konverzie. Bratislava, Veda 1989. 123 s.
- ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava, SPN 1987. 339 s.
- ORAVEC, J.: *Slovenské predložky v praxi*. Bratislava, SPN 1968. 224 s.
- ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E. – FURDÍK, J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk*. Morfológia. 1. vyd. Bratislava, SPN 1984. 227 s.
- ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk*. Syntax. Bratislava, SPN 1982. 261 s.
- Synonymický slovník slovenčiny*. Hlavná redaktorka M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1995. 998 s.

Príklady sme excerptovali z uvedenej odbornej literatúry, z dennej tlače (Nový čas, Slovenská republika a pod.), z iných periodík aj z bežne sledovanej komunikácie v masmédiách či dennej verbálnej konverzácii.